

HISTORICAL SCIENCES

REFLECTION AND PERCEPTION OF HETMAN AND RUSSIAN IMPERIAL POWER IN THE PERSONAL DIARIES OF PETR APOSTOL AND PYLYP ORLYK

ВІДОБРАЖЕННЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ ВЛАДИ В ОСОБИСТИХ ЩОДЕННИКАХ ПЕТРА АПОСТОЛА ТА ПИЛИПА ОРЛИКА

Ivan Khaliavinskyi¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-408-5-10>

Щоб повноцінно осмислити записи у щоденниках, критично важливо усвідомлювати історичний та культурний контекст, у якому жили та творили їх автори. Зокрема, для кращого розуміння, необхідно заглибитись у життєві реалії України першої половини XVIII століття, які формували світогляд авторів щоденників, впливали на їхні особисті переживання та, відповідно, відображалися у їхніх записах. Серед визначальних історичних чинників могли бути наслідки поразки шведів у битві під Полтавою, що призвело до посиленого тиску на гетьманські інститути та скасування гетьманства як такого, що також згодом призведе до втрати залишків суверенітету козацької держави. Крім того, на авторів впливала політична обстановка в Петербурзі після смерті Петра I, включаючи показові зусилля козацької старшини домогтися відновлення повноти гетьманської влади за підтримки нового монарха. Тим не менш, козацька старшина вже повністю розуміла, що вона є складовою частиною політичних реалій російських еліт.

Якщо порівнювати діаруш Петра Апостола з деякими іншими щоденниками того ж часу, то він є найкоротшим за часом охоплення інформації у ньому. Проблематика звичного повсякденного життя, яка відображена в змісті написаного, яскраво виражає у ньому вплив епохи Просвітництва та її естетики. Петро Апостол пише багато з того, що стосувалося, в першу чергу, його власного побуту і на що діаристи ранішої епохи не звернули б уваги. До щоденника могло потрапити майже що завгодно – починаючи від буденності сина майбутнього гетьмана, що відображається у записах про розваги, церковну службу, господарські та

¹ Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

юридичні діла й закінчуючи оточуючими Петра людьми, його друзями, знайомими та їх справами. В даному контексті показовим є ставлення Петра до дійсності у якій він перебував, коли замінив свого батька Данила Апостола у Петербурзі (після протесту П. Полуботка проти реформ Петра I по впровадженню I Малоросійської колегії, разом з іншою козацькою старшиною, серед яких був і Данило Апостол, їх всіх заарештували, а відпустили тільки після смерті російського імператора, але наказавши безвіздно жити в Санкт-Петербурзі). З щоденника ми спостерігаємо, що з одного боку, Петро Апостол постає як відданий прихильник російського правління на українських землях в якості високопоставленого члена козацької старшини і сина далеко не останньої за значенням людини в Україні. З іншого боку, він відрізняється відданістю справам свого батька і виступає в ролі представника свого народу, докладаючи всіх зусиль, на які він здатний, для відродження гетьманської влади. Йому доводиться адаптуватися до незвичного і чужого середовища, представляючи себе як типового представника російської знаті. Читаючи щоденник, ми можемо побачити, що молодий Апостол був наближеною особою до імперської еліти і гарним знайомим князя Меншикова. Для переконання в цьому, достатньо побіжно звернути увагу на лексичні способи подачі ним інформації, щодо його зустрічей у 1726 р. з імператрицею Катериною I за 6 і 10 травня (курсив мій): «...мы съ отцомъ отправились въ назначенное мѣсто, гдѣ *имѣли счастье* поцѣловать руку Ея Величества» [3, с. 142], «Возвратившись, сопровождалъ ко двору отца, *имѣвшиаго счастье* поцѣловать руку Ея Императорскаго Величества» [3, с. 143] чи Петром II за 7 березня 1727 р.: «Въ зтой же день я *имѣлъ счастье* быть допущеннымъ къ его рукѣ» [3, с. 155]. У той же самий час, Петро міг паралельно діяти на благо своєї Батьківщини й клопотати про справу батька. Такий дуальний стиль поведінки і світогляд можуть відображати дух Просвітництва і бароко, характерний для молодих людей того часу [5, с. 109].

Серед козацької старшини того часу особливо відмінною є постать Пилипа Орлика і його щоденника, який він сам називає *Diariusz podróży*. Орлик був чи не найвідомішим представником з емігрованої козацької старшини, який після поразки шведів під Полтавою і втечі з Мазепою до Бендер, згодом починає подорожувати Європою, аж поки не осідає безвіздно у Салоніках на території підконтрольній Османській імперії, де і продовжує активно вести свій діаріуш. Користуючись своїм положенням як політичного емігранта, Орлик завжди мав і висловлював більш вільну позицію щодо гетьманства і російської влади не піддаючись тиску Москви, на відміну від П. Апостола, який пише щоденник французькою мовою (за однією з версій – французька, як один з елементів по захисту,

аби записи не потрапили в сторонньому читачеві, оскільки французьку на той час знало не так багато з петербурзької еліти). У той час як П. Апостол налагоджував зв'язки з російською елітою Петербурга, у П. Орлика ми чітко простежуємо негативне ставлення до подій, що відбуваються з Гетьманщиною. В контексті питання нас цікавить його сприйняття влади гетьмана та ставлення до влади російської. П. Орлик вважав себе єдиним повновладним і легітимно обраним гетьманом Війська Запорозького (хоча й у вигнанні) й наступником Мазепа, починаючи з 5 квітня 1710 р., де у Бендерах, його таким проголосила козацька старшина та козаки запорожці, що пішли за Мазепою, у присутності 2 монархів – османського султана та шведського короля. Чи дійсно П. Орлик зміг побути гетьманом з усіма його повноваженнями і можливостями, згідно класичного розуміння цієї посади питання більше риторичне. Однак нав'язливі думки про контроль і владу в якості гетьмана України будуть пронизувати все його життя, що неодноразово відображається ним у щоденнику. Мазепа у щоденнику завжди виступає для Орлика як певна ідейна ікона, що продовжила справу Хмельницького, а відтак, Орлик вважав, що він, як гетьман, теж здатний продовжити їх спільне діло. Орлик зазначає у щоденнику, що він молиться за свого попередника, чи відвідує церкву в річницю смерті гетьмана [6, с. 593]. В кінцевому рахунку, Мазепа був для Орлика значно більше ніж політичною особою, оскільки він хрестив його сина, про що Орлик теж не забуває згадувати, останній, не маючи можливості залишити Салоніки, завжди відчував тугу за своєю сім'єю. З його ставленням до російського уряду ситуація склалася доволі суперечлива. До 1728 р. у його щоденнику ми бачимо надії та спроби примиритися з Москвою. Такі політичні вагання, згідно щоденника, тривали у нього під час його політичних акцій 1725–1728 рр. Цей період французький дослідник Даніель Бовуа охарактеризував у Орлика як «проросійська заангажованість» [1, с. 334]. У щоденнику Орлика ми знаходимо запис від 1/12 липня 1721 р. про лист [4], який за його словами він «у суботу я так довго писав» (переклад зі старопольської мій – І. Х.) [2, с. 54] і відправив до свого гарного знайомого Стефана Яворського, який був на той час рязанським митрополитом. Розрахунок йшов на те, що даний лист потрапить до Петра I гетьман у вигнанні зможе розраховувати хоча б на повернення на Батьківщину і тихе та спокійне неполітичне життя, однак цим планам не судилося збутися. Як раніше згадувалося, Мазепа, який був все життя для Орлика палким патріотом і людиною, за якою він йшов і на яку рівнявся, постає у даному листі вже зрадником схожим на той образ, який причепили на нього росіяни. В той же час як Орлик позиціонує сам себе жертвою обставин. Згодом, зі зміною геополітичної ситуації, зміниться і його підхід. З одного боку, Орлик до

кінця життя трохи жалкуватиме про втрачені можливості у порозумінні з царатом, хоча вже й не так відверто. А з іншого, з часом, на його дипломатичному фронті у створених ним інтригах в листах до європейських еліт, почнуть вимальовуватися нові можливості і перспективи, де він вже прагне переконати Європу повірити в свою військову силу у вигляді багатотисячного й досі вірного йому козацького війська. Відтепер, для нього російська влада остаточно перейде в ворожий стан з якою порозумітися не вийде навіть при бажанні. Звідси впливає й те, що на його думку, росіяни марно намагалися знищити інститут гетьманства, а на посаду садили продажних маріонеток, до яких він зараховував і Скоропадського, і Полуботка, і Апостола. Орлик засуджував їх і вважав не більше ніж самозванцями, заявляючи перед усією Європою, що тільки він є законним обранцем гетьманської влади.

Специфіка особистих щоденників завжди полягала в тому, що вони не розраховувалися для публічного прочитання. Проте, наразі це не заважає нам користуватися унікальною інформацією по відображенню світогляду та ментальності знакової історичної особи для вирішення проблемних питань. Пильний розгляд щоденників П. Апостола та П. Орлика дає нам, хай не пряме, але уявлення про сприйняття влади гетьмана і російської імператорської влади у головах вибраної козацької старшини першої половини XVIII ст. З них ми бачимо, що взаємодія з колоніальним управлінням і віддане ставлення до російських чиновників з Москви та Петербургу підкреслюють проблему денационалізації української еліти, розпочату ще в епоху московських царів. Петро Апостол змушений був підтримувати проросійську лінію, так як від цього залежав успіх справи Данила Апостола, який навіть після смерті Павла Полуботка не змирився зі станом справ продовживши курс останнього, оскільки для козацтва, згідно давніх інституцій, було принциповим мати посаду виборного гетьмана. П. Орлик, опинившись в політичній еміграції, до останнього грав у свою особливу дипломатичну гру. Сьогодні він тікає по Європі від агентів Петра I, завтра буде сподіватися на милість долі, аби знову знайти спільну мову з царатом, а післязавтра відкине вчорашні ідеї, остаточно зосередившись на тому, що в нього є тут і зараз. І так по декілька разів в залежності від ситуації, що складалася у його житті. Щоденники авторів несхожі один на одного, навіть якщо вони описують однакові події. Особисті щоденники в своєму розмаїтті подачі інформації, де кожен діарист впорядковує її згідно власного емоційного відтінку та інтерпретації відштовхуючись від власного світосприйняття, подекуди вирішують специфічні історичні проблеми, при реконструкції реальних подій минувшини. Тим вони історикам і цікаві як джерело для вивчення.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнанця до українського міфу. Український археографічний щорічник. Київ ; Нью-Йорк, 2004. Вип. 8/9. С. 322–345.
2. Діярій гетьмана Пилипа Орлика / Опрацював для друку Ян із Токар Токаржевський Карашевич. Варшава, 1936. XVI. 192 с.
3. Лазаревский А. М. Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 – май 1727 гг.). «Киевская старина», № 7/8, 1895. С. 100–155.
4. Лист до Стефана Яворського / Переклав із книжної української В. Шевчук [в:] Пилип Орлик, Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори / Упоряд. М. Трофимук, В. Шевчук. Київ, 2006. С. 153–195.
5. Мишанич Ярослав. Утвердження просвітницької естетики у щоденнику Петра Апостола // *Studia Polsko-Ukrainskie*. Warszawa, 2021. Vol. 8. С. 100–114.
6. The *Diariusz podróży* of Pylyp Orlyk (1720–1726). With an Introduction by Omeljan Pritsak. Distributed by the Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute of Harvard University. Harvard library of early Ukrainian literature. Texts. 1989. 794 p.